

**Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**

Кафедра історії

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З
КУРСУ «ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ»
(для студентів магістратури спеціальності “Історія”)**

Мелітополь-2015

УДК94 (477) : 281,9 «7/20» (075,8)

Д 44

Методичні рекомендації до семінарських занять студентів з дисципліни
“Історія релігії та церкви в Україні” / Таравська Я.В. - Мелітополь, 2015. – с.

Рецензенти:

Гудзь В.В., к.і.н., доцент кафедри історії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Михайлов В.В., к.і.н., асистент кафедри українознавства Мелітопольського державного агротехнологічного університету

Рекомендовано Вченою радою Природничо-географічного факультету
Мелітопольського державного педагогічного університету
ім.Б. Хмельницького, протокол № 7 від 24.02. 2015 р.

Методичні рекомендації мають на меті допомогти студентам магістратури зорієнтуватися у специфіці курсу “Історії релігії та церкви в Україні” при підготовці до семінарських занять та модульно-рейтингового контролю. У виданні вміщено рекомендації щодо матеріалу курсу, теми семінарських занять та список рекомендованої літератури до розділів.

ВСТУП

Вивчення історії релігії та церкви в Україні є одним із актуальних завдань, які стоять перед сучасними дослідниками. Історія релігії нерозривно пов'язана з загальною історією суспільства. Церква впродовж усього періоду її існування мала безпосередній вплив на життя переважної більшості населення України.

Спеціальний курс “Історія релігії та церкви в Україні ” згідно освітньо-професійної програми вищої освіти, викладається на природничо-географічному факультеті на магістратурі денного відділення для спеціальності “Історія”.

Курс охоплює розвиток релігії та церкви в Україні від найдавніших часів і до сьогодення. У зв'язку з цим він спирається на знання студентів із загального курсу історії України.

Мета даного курсу полягає у всебічному висвітленні проблеми становлення та розвитку релігійного і церковного життя в Україні впродовж усієї історії українського суспільства.

Завдання: опрацювати основну джерельну базу та історіографію з даної дисципліни; проаналізувати основні віхи в історії розвитку релігії та церкви на теренах України; розглянути еволюцію релігійних поглядів українського населення та визначити фактори, які вплинули на цей процес; дослідити особливості сучасного становища церкви в Українській державі.

У результаті вивчення навчальної дисципліни повинен

знати:

- необхідний комплекс джерел до курсу;
- історіографічний доробок з проблематики курсу;
- основні та актуальні проблеми тематики даного курсу;
- важливі дати та події пов'язані з політичною, та соціальною історією України;
- найвидатніші персоналії, які визначали хід історичних подій в Україні.

вміти:

- систематизувати і аналізувати джерельний матеріал курсу;
- узагальнювати фактичний матеріал, набутий під час лекцій та самостійно опрацьованої літератури до курсу;
- робити висновки з вивченої теми.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	Інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
	72	18	18	--	--	36	-	-	--	--	--	
Модуль 1												
Змістовий модуль 1.												
РОЗВИТОК РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (IX-XVII ст.)												
Тема 1. Вступ до курсу «Історія релігії та церкви церкви в Україні». Релігії стародавніх суспільств.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	
Тема 2. Християнізація Русі-України.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	
Тема 3. Православ'я часів литовсько-польського панування.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	
Тема 4. Рим і Україна. Католицизм на українських землях.	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	
Тема 5. Українське православ'я Могилянської доби. Православна церква в Запорізькій Січі.	8	2	2			4						
Разом за змістовим модулем 1	40	10	10	-	-	20	-	-	-	-	-	
Змістовий модуль 2.												
ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ У XVIII-XX СТ.												

Тема 6. Українська православна церква у XVII - XVIII ст.	8	2	2	-	-	4		-	-	-	-	-
Тема 7. Становище української православної церкви у XIX ст.	8	2	2	-	-	4		-	-	-	-	-
Тема 8. Протестантизм в Україні. Релігійні вірування етнічних меншин в Україні.	8	2	2	-	-	4		-	-	-	-	-
Тема 9. Релігійно-церковне життя у незалежній Україні	8	2	2			4		-	-	-	-	-
Разом за змістовним модулем 2	32	8	8	-	-	16		-	-	-	-	-
Усього годин	72	18	18	-	-	36	-	-	-	-	-	-

5. Теми семінарських занять

№	Назва теми	Кількість годин
1.	Вступ до курсу Релігії стародавніх суспільств.	2
2.	Християнізація Русі-України.	2
3.	Православ'я часів литовсько-польського панування.	2
4.	Рим і Україна. Католицизм на українських землях.	2
5.	Українське православ'я Могилянської доби. Православна церква в Запорізькій Січі.	2
6.	Українська православна церква у XVII - XVIII ст.	2
7.	Становище української православної церкви у XIX ст.	2
8.	Протестантизм в Україні. Релігійні вірування етнічних меншин в Україні.	2
9.	Релігійно-церковне життя у незалежній Україні	2

Всього		18
---------------	--	-----------

6. Самостійна робота

Назва теми		
	Кількість годин	Термін складання
Тема 1. Демоністичні вірування праслав'ян	4	
Тема 2. Східнослов'янський політеїзм	4	
Тема 3. Києво-Могилянська академія – колыска української богословської думки	4	
Тема 4. Православ'я Буковини	4	
Тема 5. Православне сектанство в Україні	4	
Тема 6. Месіансько-есхатологічні течії: адвентизм, свдки Єгови	6	
Тема 7. Становлення греко-католицизму, як чинника національного пробудження	6	
Тема 8. Релігійне життя української діаспори	4	
Всього	36	

Методи навчання

У процесі викладання програми спецкурсу використовувалися різні методи.

1. Метод проблемного викладення. Використовуючи різноманітні джерела й засоби, ставиться проблема, формулюється пізнавальне завдання, а потім, розкривається система доведень. При цьому порівнюються різні точки зору, підходи і способи розв'язання поставленого завдання. Студенти стають ніби свідками і співучасниками наукового пошуку.

2. Евристичний метод. Його суть полягає в організації активного пошуку розв'язання запропонованих викладачем та самостійно сформульованих студентами пізнавальних завдань на основі евристичних програм і вказівок. У даному випадку процес мислення набуває продуктивного характеру і спонукає до пізнання. Такий метод, один з різновидів якого є евристична бесіда, являється перевіреним способом активізації мислення,

3. Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та короткого усного або письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри та виконують інші пошукові дії. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найповніше. Методи навчальної роботи безпосередньо переходять у методи, які реалізують науковий пошук.

Використання зазначених методів дає можливість більш глибоко і всебічно розкрити програму спеціального курсу.

11. Методи контролю

- Опитування
- Тестування
- Перевірка конспектів
- Реферативні повідомлення
- Залік

Розподіл балів, які отримують студенти Дисципліна (форма контролю – залік)

Модуль 1-50 (перший періодичний контроль)

30 балів – письмовий модульний контроль (ПМК), що містить питання змістовних модулів, в тому числі самостійної підготовки

20 балів – поточний контроль

Модуль 2 – 50 балів (другий періодичний контроль)

30 балів – письмовий модульний контроль (ПМК), що містить питання змістовних модулів, в тому числі самостійної підготовки

20 балів – поточний контроль

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ”

Практичне заняття №1

Тема «Вступ до курсу. Релігії стародавніх суспільств»

План

1. Вступ. Предмет курсу «Історія релігії та церкви в Україні»
2. Релігії стародавніх суспільств.
3. Обряди й вірування племен ямно-катакомбної культури.
4. Релігійний світогляд кімерійців і скифів.

Рекомендована література до теми:

1. Артюх П., Глушак АС. Поява християнства в Криму і Україні. — Севастополь, 1995.
2. Бессонова СС- Религиозные представления скифов. - К., 1983.
3. Грушевський М. Історія України-Руси.: В 11 т. — Т. 1. — К., 1991.
4. Зубарь ВМ.. Павленко Ю.В. Херсонес Таврический и распространение христианства на Руси. - К.. 1988.
5. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов. – К., 1990
6. Павленко Ю.В Передісторія давніх часів у світовому контексті. – К., 1994.
7. Петров Віктор. Походження українського народу. — К., 1992.
8. Півторак Григорій. Українці: звідки ми і наша мова. — К., 1993.
9. Пріцак О. Походження Русі // Хроніка-2000. — 1992. — Вип.1; — 1992; 1993. — Вип.5 (7).
10. Раевский Д.С. Очерки идеологии скифо-сакских племен. — М., 1977.

Питання для обговорення:

- 1 Назвіть конкретні вияви елементів чуттєво-надчуттєвого, демонічного та теїстичного типів надприродного в релігійних уявленнях, віруваннях, обрядах, звичаях стародавніх суспільств на українських теренах.
2. У чому ви вбачаєте вплив релігійного світогляду народів, які населяли українські землі, на розвиток та становлення релігійної свідомості літописних слов'ян? У чому вбачається вплив слов'ян?

Практичне заняття №2

Тема «Християнізація Русі-України»

План

1. Традиційний і нетрадиційний погляд на хрещення Русі-України.
2. Самобутність влаштування церкви в Київській Русі. Кирило-Мефодіївська традиція.
3. Заснування київської митрополії. Перші київські митрополити.
4. Ієрархічне оформлення Києво-руської церкви

Рекомендована література до теми:

1. Аверинцев С.С. Философия VIII—XII вв. // Культура Византии. Вторая половина VII—XII в. — М., 1989.
2. Брайчевський Л. Утвердження християнства на Русі. — К., 1988.
3. Володимир Мономах. Поучення // Літопис руський. — К., Дніпро, 1989.
4. Голубинский Е.Е. История русской церкви. — М., 1901. — Т.1. — 4.1.
5. Греков БД. Киевская Русь. — М., 1953.
6. Іларіон. Слово про Заков і Благодать (Літ. переклад С.В.Бон-даря) // Філософська думка. — 1998. — №4.
7. Історія релігії в Україні. — К., 1996. — Том 1: Дохристиянські вірування. Прийняття християнства.
8. Кирилл Туровской. Притча о человеческой душе // Памятники литературы Древней Руси: XII век. — М., 1980.

Питання для обговорення:

1. Зіставте і проаналізуйте традиційний і нетрадиційний погляд на хрещення Русі-України.
2. Розкажіть про самотність влаштування церкви Київської Русі.
3. Охарактеризуйте постаті перших українських митрополитів у Київській Русі.
4. Що ви знаєте про систему церковного судочинства в Київській Русі?
5. Проаналізуйте тенденцію розвитку інтелектуальної й філософської думки в Київській Русі.

Практичне заняття №3

Тема «Православ'я часів литовсько-польського панування»

План

1. Церква в умовах татарської навали
2. Православ'я в Галицько-Волинському князівстві.
3. Українське православ'я під політичним протекторатом Литовської держави.
4. Зміна становища православної церкви після Кревської (1385) і Городельської (1413) уній

Рекомендована література до теми:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. — Нью-Йорк; С.Бавнд-Брук;Київ, 1990, — Т.І.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Львів, 1913.
3. Історія Православної церкви в Україні. — К., 1997.
4. Історія релігії в Україні. — К., 1997. — Т.2: Українське православ'я.
5. Макарій (Булгаков). История Русской Церкви: В 12 т. — СПб., 1882—1884.
6. Прыселков М.Д. Ханские ярлыки русским митрополитам. — Петроград, 1916.
7. Розвідки про церковні відносини в Україні-Руси XVI— XVII вв. — Львів, 1900. — Т.8.
8. Українська церква між Сходом і Заходом. — К., 1996.
9. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Рим; Нью-Йорк, 1965.

Питання для обговорення:

1. Розкажіть про наслідки католицького наступу на українське православ'я всередині XIV століття.
2. Яким було становище українського православ'я під владою Литовського князівства до й після Кревської унії 1385 року?
3. Охарактеризуйте правове становище православ'я в XVI столітті.
4. Яку шкоду православної церкві завдало патрональне право "подавання хлібів духовних і столиць духовних"?

Практичне заняття №4

Тема «Рим і Україна. Католицизм на українських землях»

План

1. Спроба Апостольської Столиці християнізувати Русь.
2. Зв'язки Апостольської Столиці і християнської Київської держави.
3. Боротьба між Римом і Візантією за релігійний вплив на український народ.
4. Реформи церковного управління Київської митрополії в Могилянську добу.

Рекомендована література до теми:

1. Баран С. Церковна унія з Римом. — Мюнхен, 1946.
2. Бориславський М. З історії Української Греко—Католицької Церкви. — Львів: Край, 1992.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. — Нью-Йорк, 1955.
4. Ісаїв 17. Звідки Русь-Україна прийняла християнство. — Філадельфія, 1952.
5. Лужицький Г. Українська церква між Сходом і Заходом. — Філадельфія, 1954.
6. Панас К. Історія Української Церкви. — Львів, 1992.
7. Плохий С.Н. Папство и Украина. — К., 1989.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. — К.: Либідь, 1992. — Т.1. До середини XVII ст.
9. Софром Мудрий. Нарис Історії Церкви в Україні. — Рим; Львів, 1995.
10. Стахів М. Христова Церква в Україні. — Львів, 1993.
11. Сушко О. Єзуїти в заведеню Унії на Русі в доберестейській добі.— Львів, 1902.
12. Томашівський С. Історія України. Старинні віки і середні віки. — Мюнхен, 1948.
13. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. — К., 1994.
14. Федорів Юрій. Історія Церкви в Україні. — Торонто, 1990.
15. Хома І. Нарис історії Вселенської церкви / Український католицький університет ім. св. Климента папи. Т.74 — Львів, 1995.

Питання для обговорення:

1. Розкажіть про характер взаємовідносин Апостольської Столиці і Київської держави в IX—XII ст.
2. Охарактеризуйте зв'язки київських митрополитів з Апостольською Столицею до і після флорентійської унії.

3. Розкрийте спрямованість активізації католицизму в Україні напередодні Берестейської унії.
4. В чому полягає причина невдачі ідеї "універсальної унії"?

Практичне заняття №5

Тема «Українське православ'я Могиллянської доби. Православна церква в Запорізькій Січі»

План

1. Становище в Київській митрополії напередодні Могиллянської доби.
2. Легалізація православної церкви.
3. Політика Владислава IV.
4. Реформи церковного управління Київської митрополії.

Особливості процесу будівництва церков у Запорізькій Січі

Рекомендована література до теми:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: В 4 т. — Нью-Йорк; С. Бавнд-Брук; Київ, 1990.
2. Жуковський А. Петро Могила і питання єдності церков. Париж, 1969.
3. Голубев СТ. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2 т. — К., 1888—91.
4. Історія Православної Церкви в Україні. — К., 1997.
5. Крижанівський О.П., Плохій СМ. Історія церкви та релігійної думки в Україні. — К., 1994.
6. П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч. — К., 1997.
7. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. — К., 1997.
8. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. — Торонто, 1990.
9. Феномен Петра Могилы. — К., 1996.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте внутрішнє й суспільне становище Київської митрополії напередодні реформ Петра Могилы.
2. Як відбулася легалізація православної церкви після 1632 р.?
3. На чому базувалася і в чому виявлялася нова релігійна політика Владислава IV?
4. Якими шляхами зміцнювалося церковне управління та внутрішня дисципліна в церкві?
5. Розкажіть про наслідки освітньої реформи в Київській митрополії.
6. Охарактеризуйте особливості становлення й діяльності православної церкви в Запорізькій Січі.
7. Які характерні риси релігійності запорізьких козаків?
8. Дайте характеристику внутрішньоцерковній організації, структурі, кліру запорізької церкви.

Практичне заняття №6

Тема «Українська православна церква у XVII - XVIII ст.»

План

1. Перехідний стан української церкви: від незалежності до втрати самостійності.
2. Особливість православного собору (1685) в Києві. Стурбованість української ієрархії і кліру.
3. Обмеження й ліквідація особливостей православної церкви в Україні.
4. Правовий стан православного духовенства в Україні під час царювання Єлизавети

Рекомендована література до теми:

1. Вулгаковъ М. Исторія Кіевской Академіи. — СПб." 1843.
2. Голубев О. История Киевской духовной Академии. — К., 1886.
3. Корчмарик Б. Духовні впливи Києва на Московщину в добу гетьманської України. — Львів, 1993.
4. Ничик В.М. Феофан Прокопович. — М., 1977.
5. Требник Петра Могили. — Київ, 1646; Канбера; Мюнхен; Париж, 1988.
6. Хижняк З.И. Киево-Могилянская Академия. — К., 1988.

Питання для обговорення:

1. Яку роль відіграв митрополит Петро Могила в організації Києво-Могилянської Колегії?
2. Чи завжди читалися в Могилянській академії богословські курси, хто їх читав і який зміст вони мали?
3. У чому своєрідність богословських курсів, прочитаних в академії Теофаном Прокоповичем?
4. Чим відрізняються між собою два періоди у викладанні богословських курсів в Києво-Могилянській академії?
5. Як відбулося приєднання Київської митрополії до Московської патріархії?
6. Назвіть характерні особливості православної церкви в Україні.
7. Розкажіть про основні тенденції, притаманні Українській православній церкві в XVIII ст.
8. Охарактеризуйте спрямованість політики Російської імперії щодо українського православ'я у XVIII—XIX стст.

Практичне заняття №7

Тема «Становище української православної церкви у XIX ст.»

План

1. Стан православної церкви в Україні на початку XX ст.

2. Церковно-реформаційний рух 1905—1917 років.
3. Національне, піднесення українського духовенства
4. Утворення Української автокефальної православної церкви. Київський собор 1921р.

Рекомендована література до теми:

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: В 4 т. — Вид. 2-е. — Нью-Йорк; С. Бавнд-Брук; Київ, 1990.
2. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ (Вторая полов. XIX в. — начало XX в.). — М., 1969.
3. Зернов Н. Русское религиозное возрождение XX века. — Париж; Москва, 1991.
4. Зінченко АО. Благовістя національного духу Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. — К., 1993.
5. Кувакин ВА. Религиозная философия в России начала XX века. — М., 1980.
6. Надтока ГМ. Православна церква і процес українського національного відродження 1900—1917 років. — К., 1996.
7. Пилявець Л. Автокефалія православної церкви на Україні // Людина і світ. — 1990. — № 5.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте управлінсько-адміністративну систему православної церкви в Україні 1900—1917 років.
2. Як були пов'язані між собою церковна освіта і кастовість духовенства?
3. Назвіть основні напрями церковно-реформаційного руху початку XX ст.
4. Зіставте соціальну базу та ідеологічну спрямованість культурного й політичного потоків патріотичного руху українського духовенства у 1900—1917 роках.
5. За яких обставин було відроджено автокефалію Української православної церкви в 1921 р.?
6. Охарактеризуйте державно-церковну політику в II Речі Посполитій (1918—1939).
7. Поясніть, яку мету переслідували ініціатори ревіндикаційної акції.
8. Як здійснювався процес українізації православ'я на західноукраїнських землях у 20—30-ті роки XX ст.?

Практичне заняття №8

Тема «Протестантизм в Україні. Релігійні вірування етнічних меншин в Україні»

План

1. Реформаторське християнство.
2. Євангельські конфесії: баптизм, п'ятидесятництво.

Рекомендована література до теми:

1. Гараджа В.И. Протестантизм. — М., 1971.
2. Граждан В Д. Вероучение и мораль пятидесятников. — М., 1989.
3. Гру шевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. Репринтне видання. — К., 1992.
4. Єленський В.Є. Сучасний протестантизм: динаміка, процеси, тенденції. — К., 1989.
5. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. Історія українського євангельсько-баптистського руху. — Чікаго, 1991.
6. Заватский Вальтер. Советские евангельские христиане со времени второй мировой войны. — М., 1984.
7. Ипатов А.И. Меннониты. — М., 1978.
8. История баптизма. — Одесса, 1996.
9. История церкви евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989.
10. Калиничева З.В. Социальная сущность баптизма. 1917—1929 гг. -М., 1972.
11. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России. - М., 1965.
12. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні. — Львів, 1995.
13. Мельник В.Л. Молодежь в пятидесятничестве: поиски идеала. — Львов, 1992.
14. Мельник В.І. П'ятдесятництво: нові тенденції. — К., 1988.
15. Митрохин Л.Н. Баптизм. — М., 1974.
16. Москаленко А.Т. Пятидесятники. — М., 1973.
17. Савинский С.Л. История русско-украинского баптизма. — Одеса, 1995.
18. Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. — М., 1965.

Питання для обговорення:

1. Розкажіть про особливості трансформації кальвінізму, антитринітаризму і соцініанства на українському ґрунті.
2. Які течії були притаманні українському реформістському руху?
3. Охарактеризуйте постаті видатних діячів українського братського руху і реформістську спрямованість їхньої діяльності.
4. Передумови виникнення та поширення баптизму в Україні.
5. Охарактеризуйте феномен штундизму як предтечу баптизму в Україні.
6. Розкажіть про особливості об'єднання євангельських і баптистських громад.
7. Яким було ставлення царизму і православної церкви до баптизму?
8. Які процеси відбувалися в баптизмі в роки радянської влади?
9. Охарактеризуйте сучасний стан баптистів в Україні.
10. Розкажіть про початковий період поширення п'ятдесятницьких течій в Україні в 20—30-ті роки ХХ ст.

Практичне заняття №9

Тема «Релігійно-церковне життя у незалежній Україні»

План

1. Особливості і рушійні сили релігійного відродження в Україні.
2. Стан Української Церкви сьогодні.

Рекомендована література до теми:

1. Булашев Г. Український народ в своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К., 1992.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. — Мюнхен, 1958.
3. Григоріїв Н. Українська національна вдача. — Вінніпег, 1941
4. Колодний А., Филипович Л. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. — Львів, 1996.
5. Липський Б. Духовність нашого обряду. — Торонто, 1974.
4. Сучасна релігійна ситуація в Україні / За ред. П.І. Косухи. — К., 1994.

Питання для обговорення:

1. В якому взаємозв'язку перебувають релігія й етнос?
2. Назвіть основні фактори формування релігійної духовності українця.
3. Які риси характеризують особливості релігійності українця?
4. Що зумовлює необхідність вільній нації мати свою помісну церкву?
5. Як відбувалося відродження автокефального православ'я в Україні?
6. Що спонукає Московський патріархат до протидії процесу становлення в Україні автокефальної церкви?